

СЪТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ СОЦИАЛНИТЕ И ОБРАЗОВАТЕЛНИТЕ ИНСТИТУЦИИ В ПРОЦЕСА НА ПРИОБЩАВАНЕ И ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ НА ДЕЦА ОТ НЕПЪЛНИ СЕМЕЙСТВА

докторант Десислава Миткова

Великотърновски университет „Св.св. Кирил и Методий“

Резюме. Децата, произхождащи от непълни семейства, и техните родители или законни представители често срещат сериозни затруднения в образователния и възпитателния процес. Емоционалното състояние на тези деца и липсата на адекватни програми за подкрепа на техните семейства могат да доведат до проблеми в представянето им в училище, затруднения в интеграцията им в образователната среда и дори до преждевременно напускане на училище. Статията разглежда конструкцията, видовете и специфичните особености на непълните семейства, определя потребностите на децата от такива семейства и анализира факторите, влияещи върху техните образователни резултати. Основната цел е да се разработи програма за психолого-педагогическа подкрепа, която да подпомага успешната интеграция на тези деца в образователната система, като същевременно се предоставя социално-емоционална подкрепа. Статията обсъжда различни форми на педагогическа и социална подкрепа, стратегии за интеграция, както и добри практики за взаимодействие с родители и значими близки.

Ключови думи: деца, непълни семейства, социална подкрепа, образование, приобщаване

COOPERATION BETWEEN SOCIAL AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF INCLUSION AND PERSONAL DEVELOPMENT OF CHILDREN FROM INCOMPLETE FAMILIES

PhD student Desislava Mitkova

„St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Abstract. Children from single-parent families and their parents or legal representatives often encounter serious difficulties in the educational and upbringing process. The emotional state of these children and the lack of adequate support programs for their families can lead to problems in their performance at school, difficulties in their integration into the educational environment and even premature school leaving. The article examines the structure, types and specific features of single-parent families, determines the needs of children from such families and analyzes the factors influencing their educational results. The main goal is to develop a psychopedagogical support program that will support the successful integration of these

children into the educational system, while providing socio-emotional support. The article discusses various forms of pedagogical and social support, strategies for integration, as well as good practices for interaction with parents and significant relatives.

Keywords: *children, incomplete families, social support, education, inclusion*

Въведение

В съвременната образователна система приобщаването на деца от непълни семейства може да се разглежда като едно от значимите предизвикателства, когато трябва да се планират и предложат концепции за ефективна социално-педагогическа подкрепа. Децата от непълни семейства се изправят пред уникални предизвикателства в своето академично развитие, основно свързани с емоционалното им състояние и механизмите за адаптиране към динамичните условия в образователната и семейната среда. В последните години се отчита нарастваща нужда от прилагане на стратегии за комплексна подкрепа на деца, произхождащи от непълни семейства, чрез персонализирани образователни и социални програми.

Социално-педагогическата подкрепа е фактор от критично значение за изграждане на стабилна и приобщаваща образователна среда, която да отговаря в най-голяма степен на потребностите на децата от непълни семейства. Програмите за подкрепа, които включват както педагогически дейности, така и обучения в социална и емоционална интелигентност, могат да ограничат значително затрудненията, с които се сблъскват децата от непълни семейства в образователна среда. Чрез подходящи форми на подкрепа в образователните институции и социалните услуги е възможно да бъдат предоставени специфични ресурси и възможности за академично и социално развитие на децата от непълни семейства.

Методология

1. Конструкция, категории и специфични особености на непълните семейства

Непълните семейства представляват семейства, в които липсва единият родител или двамата родители на децата, което може да се дължи на различни житейски обстоятелства, като развод, смърт, решение на родителите да не живеят заедно и други (Utebergenov and Shaumarov 2017, с. 20) Като специфична група непълни семейства могат да се разглеждат децата, настанени в приемни семейства, както и децата, настанени в социални услуги от резидентен тип. В тази категория на институционална грижа попадат центровете за настаняване от семеен тип за деца с или без увреждания, защитените и преходни жилища.

Когато се анализират особеностите на непълните семейства, по голяма част от представителите на обществото правят паралел със семействата на самотни родители, тъй като това е най-често срещнатата категория. Самотен родител¹ е родител, който отглежда децата си сам, без другия родител да присъства в семейната среда или да помага в отглеждането и възпитанието им. Причините за самотно родителство могат да варират, но най-често включват: развод, раздяла, смърт на партньора или други специфични обстоятелства, които поставят единия родител еднолично отговорен за отглеждането и грижите за децата. Отглеждането на децата само от един родител е свързано с по-голямо ниво на стрес и отговорност за родителя, който поема отговорността за децата.

Друга значима категория непълни семейства са тези, при които по различни причини и двамата родители на децата отсъстват, а грижите са поверени на представители на разширеното семейство. Децата от непълни семейства, които се отглеждат от баби и дядовци или други по-възрастни родственици, могат да имат различна организация на ежедневието от тази на своите връстници, което ги изправя пред уникални предизвикателства (Уницеф 2014, с. 29). В такава житейска ситуация обичайно се наблюдават и сериозни генерационни различия, които в множество случаи се превръщат в предпоставка за конфликти, породени от нивото на опит при децата и по-възрастните лица, полагащи грижи за тях. Бабите и дядовците могат да прилагат различен модел за отглеждане и възпитание на децата, който да не е адекватен на съвременните процеси в обществото. По тази причина децата от непълни семейства, отглеждани от по-възрастни роднини, могат да изпитват проблеми със социалната си интеграция и установяване на здравословни отношения с връстници.

Професионалните приемни семейства са трета категория, която може да се разглежда като непълни семейства. Това са семейства, в които възрастни лица приемат да изпълняват ролята на родители. Приемните родители² са специално обучени и упълномощени от социалните служби да приемат временно в дома си деца, които са били отделени от биологичните си родители поради различни причини, като negliжиране, насилие, болест или смърт. Децата биват настанени в професионални приемни семейства, когато не могат да живеят с биологичните си родители поради наличието на сериозни рискове в семейната среда за тяхната безопасност и благополучие. В някои случаи те могат да бъдат настанени в професионални приемни семейства като алтернатива на институционално настаняване. Професионалните приемни семейства предоставят на децата стабилна и насърчаваща личностното развитие среда, като им помагат да растат пълноценно и да се интегрират успешно в об-

¹ ДОКЛАД относно положението на самотните майки 29.9.2011 - (2011/2049(INI))

² МЕТОДИКА за условията и начина на предоставяне на социалната услуга „Приемна грижа“, с.5

ществото. Приемните родители следва да осигуряват на децата всички необходими грижи, свързани със здравословна организация на ежедневието, достъп до здравни и образователни услуги, насърчаване на социалната интеграция и оказване на емоционална подкрепа. Те също така са ангажирани да работят в тясно сътрудничество със социални работници и други професионалисти в областта на закрила на детето с цел гарантиране на неговото благосъстояние и най-добър интерес.

Отглеждането и възпитанието на деца, настанени в непълни семейства, каквито са приемните семейства, се характеризират с някои специфични особености спрямо обратния случай – отглеждане и възпитание от биологичните родители. Различията се обуславят от специфичните нужди и потребности на децата, настанени в приемна грижа. Според някои изследватели поради сложната им житейска ситуация, децата настанени в приемни семейства, се нуждаят от допълнителна подкрепа във връзка със своето психо-емоционално и образователно развитие (Leloux-Ormeer, Kuiper, Swaab and Scholte 2016). Следователно, приемните родители трябва да са гъвкави и адаптивни към подходите, които прилагат в грижите за настанените деца. Те следва да са подготвени да оказват адекватна подкрепа на деца от различни възрастови групи или със специфични потребности.

Децата, настанени в алтернативна грижа в среда, близка до семейната, могат да бъдат анализирани като специфична категория деца от непълни семейства. Тук грижата за децата е от институционален характер, като постигнатите резултати по отношение на личностното развитие при настанените деца значително се повлияват от качеството на предоставяните социални услуги, компетенциите на персонала, полагащ грижи, и ресурсите, с които разполага институцията и общността. Специфично за социалната интеграция и образователното развитие на деца, ползващи социалната услуга „резидентна грижа“ е, че в пряката работа с децата е необходимо да се прилага строго индивидуален подход, който да адресира техните уникални потребности и интереси. За осигуряване на позитивна и насърчаваща личностното развитие среда обичайно се съчетават различни подходи за подкрепа, в това число целенасочена педагогическа и социално-емоционална помощ (Миткова 2024). Представянето на подкрепа за продължаване на образованието, както и включването на децата в различни програми за развитие на социални умения и емоционална интелигентност, дават възможност те да бъдат подготвени за бъдещ самостоятелен живот и пълноценно участие в обществените процеси.

В последното десетилетие в България се отчита нарастващ ръст на непълни семейства на бежанци. Това е една уникална и доста специфична категория непълни семейства, тъй като раздялата между членовете на семейството е породена от военни конфликти или подобен тип размирици и напрежение в родната страна. Непълните семейства при бежанците се разглеждат като значим социален проблем на модерното съвремие, тъй като житейският контекст и преживените неблагоприятия създават реални условия децата да попаднат

на ново място без да могат да бъдат защитени или за тях да се полагат адекватни грижи. За децата и родителите от непълни семейства на бежанци, международната общност, правителствени и неправителствени организации работят заедно с цел създаване на по-улеснени процедури за достъп до убежище и закрила.

2. Определяне на потребностите на деца, произхождащи от непълни семейства

Терминът „потребност“ обичайно се използва за описване на нещо, което е необходимо или желано за постигане на определена цел или удовлетворяване на определена нужда или желание на човек (Асенова 2022). Потребностите могат да бъдат материални (храна, облекло и др.) или нематериални (достъп до образование, здравни, социални услуги и др.). Тук могат да се посочат и други нематериални потребности от социален характер като нуждата от приятелство, любов, сигурност и признание. Всички те са от огромно значение за децата и тяхното физическо, психическо и емоционално развитие. Поради бурните промени, през които преминават децата и техните родители в отделните периоди на съзряване, може да се направи извод, че потребностите не са константни, а напротив, имат динамичен характер и се влияят от значими обстоятелствата и нужди на дадена личност към конкретен момент от живота.

В този контекст следва да се уточни, че потребностите на родителите и децата от непълни семейства се различават от тези на пълните семейства. Всички деца имат базови потребности, които трябва да бъдат задоволени, за да се развиват и растат здравословно и успешно. Тези потребности могат да се обобщат в няколко основни направления (Gupta and Kashyap 2020):

- *Физически потребности* – децата имат нужда от достатъчно храна, вода, сън и медицинска грижа, за да поддържат здравето си и да се развиват нормално.
- *Сигурност и стабилност* – децата имат нужда от стабилна, сигурна и подходяща среда за живот, където да се чувстват защитени и обгрижени.
- *Любов и признание* – децата имат нужда от любов, признание и положителни междуличностни отношения, за да се развиват емоционално и да се учат да общуват с други хора.
- *Образование и личностно развитие* – децата имат нужда от образование и възможности за развитие на техните умения и интереси, за да могат да разгърнат пълния си личностен потенциал.
- *Социални връзки и приятелства* – децата имат нужда да установяват и поддържат социални връзки с връстници и приятели, за да се учат да общуват, да се развиват в социално отношение и да се чувстват част от общността.

Изброените основни потребности са взаимно свързани и важат за всички деца независимо от тяхната възраст, пол, култура или други фактори. Задоволяването на основните потребности е особено важно за децата още от най-ранна възраст, когато те са особено уязвими към промените в заобикалящата среда.

Родителите от непълни семейства могат да имат различни потребности в зависимост от личния им житейски контекст. В това отношение могат да бъдат изброени някои основни потребности на родителите от непълни семейства, които оказват влияние върху качеството на родителската грижа и възможностите за развитие на децата им. Родителите от непълни семейства се нуждаят от допълнителна финансова помощ, за да се грижат за децата си и да осигурят жилище, храна и други необходими условия за живот. Освен това, родителите от непълни семейства често имат нужда от подкрепа за възпитанието и отглеждането на децата си, особено в случаите, когато трябва да управляват различни житейски проблеми едновременно или да се справят с нови роли и отговорности в семейната и професионалната среда. Тук като допълнение може да възникне и потребност от специализирана подкрепа, например психологическа или терапевтична във връзка с чувството за самота и изолация при част от родителите от непълни семейства. Родителите от непълни семейства се нуждаят и от информация и консултации относно правата си, къде да потърсят помощ и как да се справят с различни аспекти от развитието на своите деца. Специфичните потребности на родителите от непълни семейства могат да бъдат задоволени чрез специализирани програми и услуги за повишаване на осведомеността, които се предоставят от организации в местната общност – включително социални и образователни институции.

За целите на изследването по-подробно се акцентира върху образователните потребности на децата от непълни семейства, подкрепата за тяхното адаптиране към образователната среда и формите на социална и педагогическа помощ, предоставяни в учебните заведения и социалните услуги в общността. В тази връзка образованието може да се разглежда като основна потребност на децата и техните семейства, защото представлява ключов фактор за тяхното личностно развитие и бъдеща обществена реализация³. Основните причини, които могат да бъдат посочени, когато се търси връзка между потребности и ползи от образованието при деца, произхождащи от непълни семейства, включват (Dubow, Boxer and Huesmann 2009):

³ Европейска агенция за специални образователни потребности и приобщаващо образование. Основни принципи. Подкрепа за разработването и прилагането на политики за приобщаващо образование.

Сътрудничество между социалните и образователните институции в процеса на приобщаване и личностно развитие на деца от непълни семейства

- *Развитие на критично мислене* – образованието развива умения за анализ, оценка и решаване на проблеми, които са от съществено значение за постигане на успех бъдещия самостоятелен живот.
- *Развитие на социални умения* – образованието предоставя възможности за взаимодействие между индивиди, които се намират в различен етап на житейското си развитие, което помага на децата да развият социални умения и да се научат да работят в екип.
- *Развитие на самоувереност* – ефективният образователен процес помага на децата да развият вяра в собствените си качества и потенциал, тъй като им се предоставят разнообразни възможности за постигане на успех в обучението, а за положените усилия получават признателност и поощрение.
- *Подготовка за активно включване в гражданското общество* – в хода на своето образователно развитие децата се информират относно основните си граждански права и отговорности, което превръща образователните институции в критични звена за овластяване на бъдещата общественост.

Потребностите от образование и развитие при децата и техните родители са част от правата, които са насочени да защитават висшия интерес на децата, независимо дали те се отглеждат в условията на пълно или непълно семейство. Правото на децата за достъп до качествено образование е потвърдено в текстовете на редица стратегически международни документи и представлява ключова характеристика на модерното общество. Това право е признато от ООН и е залегнало в Конвенцията за правата на детето⁴. Съгласно тази конвенция, всички деца имат право на достъп до образование и защита от дискриминация в областта на образованието. Осигуряването на правото на образование на децата в учебните заведения изисква прилагането на различни дейности и мерки, които гарантират качествено образование, равен достъп и включване на всички деца. Например, създаване на образователни програми и учебни планове, които отговарят на нуждите на деца от различни възрасти и с различни способности. Наблюдение и оценка на учебните постижения на децата, за да се установят техните нужди и да се предприемат допълнителни мерки при необходимост. Използване на разнообразни методи за обучение, които са подходящи за различните типове ученици и за насърчаване на активното им участие в образователния процес. Развиване на партньорство между училищните власти, родителите и/или социалните организации, имащи отношение към процесите по подкрепа и насърчаване на образователните права на децата в общността.

⁴ КОНВЕНЦИЯ за правата на детето, Приета от ОС на ООН на 20.11.1989 г. Ратифицирана с решение на ВНС от 11.04.1991 г. - ДВ, бр. 32 от 23.04.1991 г., обн., ДВ, бр. 55 от 12.07.1991 г., в сила от 3.07.1991 г.

Резултати

Литературният обзор показва, че децата от непълни семейства се изправят пред уникални предизвикателства в социалната и учебната среда, които до голяма степен могат да възпрепятстват тяхното личностно развитие и академичен напредък. Поради тази причина е от съществено значение социалните услуги и учебните заведения да си сътрудничат и да предлагат специализирана педагогическа и социално-емоционална подкрепа, за да осигурят адекватна помощ и интеграция на децата от непълни семейства в общността и образователната система.

В социалните услуги, като основна форма на подкрепа за деца от непълни семейства, се предлагат индивидуални и групови консултации или сесии. Индивидуалните сесии с опитни професионалисти предоставят на децата пространство за изразяване на емоции и притеснения, свързани с тяхната семейна ситуация и представяне в училище. Груповите сесии предлагат възможност за социално включване и развитие на социални умения чрез взаимодействие с връстници, които споделят сходен житейски опит или ситуация. В социалните услуги се предлагат и специализирани програми за развитие на лични умения, като управление на стреса, конструктивно разрешаване на конфликти, проява на толерантност и уважение към различията, взаимодействие в мултикултурна среда и др.

В образователните институции, педагогическата подкрепа се осъществява чрез индивидуални учебни планове, които са специално проектирани да отговорят на потребностите на деца от непълни семейства. В индивидуалните учебни планове е възможно да бъдат включени допълни дейности за подкрепа на децата, произхождащи от непълни семейства, в това число консултации с училищен психолог, специализирани уроци по определени предмети или индивидуални сесии със специален педагог, за да се осигури подходяща подкрепа за личностното и академично развитие на децата. Освен това, в образователните институции могат да се реализират както самостоятелно, така и в партньорство разнообразни програми в подкрепа на социално-емоционалното развитие на децата. Добри примери в това отношение могат да бъдат дадени с клубовете по интереси, творческите и спортни дейности, които не само подобряват тяхното самочувствие, но и предлагат възможности за социална свързаност и изграждане на положителни връзки с връстниците.

Дискусия

Методологията за изследването акцентира върху категориите непълни семейства, положението на децата и техните специфични потребности от образователна и социална интеграция. Основните потребности на децата, произхождащи от непълни семейства са анализирани в контекста на физическо, социално-емоционално и образователно развитие, като се подчертава необходимостта от индивидуален подход и допълнителна подкрепа за тях-

Сътрудничество между социалните и образователните институции в процеса на приобщаване и личностно развитие на деца от непълни семейства

ното ефективно приобщаване в образователната и социалната среда. Социалните и образователните институции са отговорни за осигуряване на адекватна помощ и подкрепа на всички деца. В резултат на това се препоръчва да бъде засилено сътрудничеството между социалните и образователните институции, така че да се създадат достатъчно възможности за личностно и академично развитие на децата от непълни семейства.

Заклучение

Ефективната интеграция на деца от непълни семейства в образователната система изисква комплексен и гъвкав подход, който синтезира педагогическа и социално-емоционална подкрепа. Основни компоненти на този подход включват създаването на персонализирани образователни планове, въвеждането на специализирани програми за социална и емоционална подкрепа, както и активната ангажираност на родителите чрез образователни семинари и консултации. Социалните услуги трябва да осигурят допълнителна подкрепа посредством индивидуални и групови консултации, програми за развитие на личностни умения и ресурси за управление на стреса и подобряване на семейната динамика. В партньорство и колаборация между специалистите от образователните институции и социалните услуги могат да създадат стабилна и подкрепяща среда, която да способства за успешното социално и академично развитие на децата от непълни семейства, като укрепва както техния академичен успех, така и цялостното им благосъстояние.

Бележки

ЕВРОПЕЙСКА АГЕНЦИЯ ЗА СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ И ПРИОБЩАВАЩО ОБРАЗОВАНИЕ. Основни принципи. Подкрепа за разработването и прилагането на политики за приобщаващо образование. ISBN: 978-87-7110-941-2 (в електронен вид)

ДОКЛАД относно положението на самотните майки 29.9.2011 - (2011/2049(INI))

КОНВЕНЦИЯ за правата на детето, Приета от ОС на ООН на 20.11.1989 г. Ратифицирана с решение на ВНС от 11.04.1991 г. - ДВ, бр. 32 от 23.04.1991 г., обн., ДВ, бр. 55 от 12.07.1991 г., в сила от 3.07.1991 г.

МЕТОДИКА за условията и начина на предоставяне на социалната услуга „Приемна грижа“, с.5

Литература

- АСЕНОВА, Б.**, 2022. Подкрепа за личностно развитие на деца със специални образователни потребности. В: Сборник с доклади от Регионална конференция с международно участие – София, 30–31.05.2022 г. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 254-261.
- МИТКОВА, Д.**, 2024. Мотивация и силните страни на личността като фактори за академичен успех при деца, ползващи социалната услуга „резидентна грижа“. *Образование и развитие*, брой 13, с.113-121. ISSN 2603-3577.
- УНИЦЕФ**, 2023. Ефекти върху децата, оставени от родители, които работят и живеят в чужбина. УНИЦЕФ София, с.29. Достъпен уебадрес <<https://www.unicef.org/bulgaria/media/2896/file/BGR-children-left-behind-report.pdf.pdf>>. [Посетено 2024-6-26].
- DUBOW, E.F., BOXER, P. and HEUSMANN, L.R.**, 2009. Long-term Effects of Parents' Education on Children's Educational and Occupational Success: Mediation by Family Interactions, Child Aggression, and Teenage Aspirations. *Merrill-Palmer Quarterly*, 55(3), pp.224-249. Available from: <[https:// DOI: 10.1353/mpq.0.0030](https://doi.org/10.1353/mpq.0.0030)>. [Viewed 2024-8-10].
- GUPTA, A. and KASHYAP, S.**, 2020. Growing up in a Single Parent Family: A Determining Factor of Adolescent's Well-being. *Advanced Journal of Social Science*, 7(1), pp.138-144. Available from: <[https:// DOI: 10.21467/ajss.7.1.138-144](https://doi.org/10.21467/ajss.7.1.138-144)>. [Viewed 2024-7-21].
- LELOUX-OPMEER, H., KUIPER, C., SWAAB, H. and SCHOLTE, E.**, 2016. Characteristics of children in foster care, family-style group care, and residential care: A scoping review. *Journal of Child and Family Studies*, 25, pp.2357-2371. Available from: <[https:// doi: 10.1007/s10826-016-0418-5](https://doi.org/10.1007/s10826-016-0418-5)>. [Viewed 2024-7-02].
- УТЕПБЕРГЕНОВ, М. and SHAUMAROV, G.**, 2017. Classification of the family. *European Journal of Psychological Research*, 4(2), pp.19-33. ISSN 2057-4794. Available from: <<https://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2017/12/FullPaperCLASSIFICATION-OF-THE-FAMILY.pdf>>. [Viewed 2024-6-11].

Информация за автора

Име с научна степен и длъжност на автора: Десислава Миткова, докторант

Персонален изследователски номер:

Образователна институция/Институт: Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Контакти: 0886584426, gashtilova@gmail.com